

OPPONENSI VÉLEMÉNY PAPP JÚLIA *A MOHÁCSI CSATA ÉS II. LAJOS A 16–19. SZÁZADI KÉPZŐMŰVÉSZETBEN* CÍMŰ AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

Papp Júlia doktori értekezése nagyszabású, rendkívül adatgazdag, óriási tudás- és ismeretanyagot felölelő értekezés. A szerző témaválasztása – vagyis a mohácsi csata és II. Lajos király képzőművészeti ábrázolásainak vizsgálata – kiemelten akadémiai igényű, a nemzeti hagyományok tudományos megismerésére fókuszáló célkitűzés. Ám – mind a szaktudomány, mind a téma iránt érdeklődő nagyközönség legnagyobb hasznára – ez a könyv sokkal több annál, mint amit a cím és a téma sejtetni enged. Papp Júlia így fogalmaz az értekezés összegzésében: „A mohácsi csatához kapcsolódó [...] ábrázolások vizsgálata [...] a szorosán vett témánál jóval tágabb, átfogó kitekintést tett lehetővé”. Opponensi véleményemet erre a minden tekintetben megalapozott szerzői megállapításra építem fel.

Túltekint ez a mű a szűken vett témán elsősorban azáltal, hogy a részletesen körüljárt műalkotásokat – nagyjából százat: a szövegbe illesztett képek száma 104 – óriási kontextus keretében szemléli. Megbecsülni is nehéz azoknak a képi ábrázolásoknak a számát, amelyek ebben a dolgozatban szóba kerülnek. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a szerző a kötetben feltűnő – legtöbb esetben autopszia útján ismert – sok ezer képet szüntelen mozgásban tartja. Nem könnyű feladat követni ezen az úton a szerzőt, de megéri a fáradságot. Tág horizonton gondolkodik a disszerens akkor is, amikor értelmezi a sorra vett műveket. A természetesnek számító művészettörténeti szempontokat Papp Júlia mindig szembesíti a művelődéstörténet általánosabb kérdésselvetéseivel. Emellett kitekint a történelem, az irodalomtörténet, a klasszikus értelemben vett tárgytörténet, az eszmetörténet, a hírnév- és propagandakutatás, valamint az emlékezhelyek kutatói által megfogalmazott problémákra is, sikerrel kamatoztatva ezeket a szempontokat a művészettörténet számára. Magam nem lévén művészettörténész, elsősorban ezek felől az interdiszciplináris kitekintések felől tudom értelmezni a dolgozatot. Azt, hogy a szemlátomást roppant akkurátusan elvégzett primer művészettörténeti feltáró munka – az egyes műtárgyakra vonatkozó források felkutatása, a teljes szakirodalom megszólaltatása, megmozgatása, éremtani, heraldikai vizsgálódások folytatása, az alkotók, a képtípusok, az előképek pontos meghatározása, a megrendelők propagandacéljainak tisztázása, a képek (erősen korlátozott) valóság-hűségének mérlegelése stb. – mikor és hogyan viszi elő a művészettörténeti szakkutatást, annak megállapítására nekem nincs kompetenciám.

Azt azonban nem-művészettörténészként is jól látom, hogy Papp Júlia saját szakterületén belül rendelkezik egy nagyon különleges érdeklődéssel és az ehhez társuló speciális képzettséggel. Ez nem más, mint a – főként történelmi tárgyú – kora újkori metszetes könyvillusztrációk meglehetősen szabad mozgásának nyomon kísérése. Ez a kutatási terep és módszer már korábban is sok fontos eredményt produkált – a szerző e tárgyú és módszerű dolgozatait a Magyar Könyvszemle szerkesztőjeként módomban állt részletesebben is megismerni. Az illusztrációk felcserélhetősége, többszörös felhasználhatósága a jelen nagydoktori értekezésben is eminens kutatási terület. Számomra most nem is annyira maga a jelenség volt tanulságos, sokkal inkább az a tapasztalat, hogy amikor egy könyvkiadó a történelem legkülönbözőbb időszakaiból származó metszetes ábrázolásokat hasznosít újra, akkor egyszersmind értelmezi és át is értelmezi a történelmet. Elég itt példaként említeni azt a gyakori tényt, hogy az ókori római hadtörténelem (konkrétan a pun háborúk) illusztrációit az

aktuális, oszmán–keresztény összecsapások ábrázolására használják. A Habsburg–oszmán konfliktus relációjában a rómaiak a Habsburg, a punok az oszmán hatalom előképeként jelennek meg. Ide tartozik a különböző történelmi toposzok politikai és képi aktualizálásának kérdése, és megfordítva, a történelmi hitelesség igényének érvényesülésének fokozódó igénye is.

Lehetetlenség az ötszáz oldalas disszertáció valamennyi témájára, az összes felvetődő problémára reflektálni. Helyesebbnek látom a válogatást és a súlyozást: először koncepcionális témákhoz, utána strukturális problémákhoz, ezután néhány konkrétabb tematikus vonatkozáshoz, végezetül pedig kisebb formai kérdésekhez fogok hozzászólni. Meglátásaim elsősorban azt célozzák, hogy miként lehetne a várhatóan nyomtatásban is megjelenő monográfiát az olvasók számára még átgondoltabbá, izgalmasabbá és informatívabbá tenni. Semmiképp sem a terjedelem és a bibliográfia további növelésére, inkább a mondandó pontosítására, egyértelműsítésére gondolok.

Említettem már, hogy a mohácsi csata ábrázolásainak vizsgálatát fontos és megfelelően súlyos kérdésnek tartom. Ugyanez vonatkozik II. Lajos király portréira és más típusú vizuális megjelenítéseire is. Kitűnő törekvése a szerzőnek, hogy a tárgyalt műalkotásokat ne elszigetelt, önmagukban álló tárgyként szemlélje. A disszerens minden esetben igyekszik megtalálni azt a kisebb-nagyobb történelmi narratívát is, amelybe az adott tárgy beilleszkedik. Szinte minden Mohács-ábrázolás értelmezi magát a csatát mint történelmi eseményt, mégpedig egymástól eltérő módokon. Vannak helyi jellegű érdeklődést tükröző csataképek, léteznek dinasztikus politikai érdekeket megjelenítő ábrázolások, és akadnak – és az idő haladtával sokasodnak – a nemzeti szempontokat érvényesítő képek, de ez utóbbiak mondandója is eltér egymástól. Az olvasó számára egyre világosabbá válik, hogy mindezek a képi ábrázolások jól beleilleszkednek a mohácsi csatáról folyó több évszázados történelmi diskurzusokba, amelyek voltaképp máig lezáratlanok. Érdeemesnek tartanám a könyvnek ezt a primer történelmi vonatkozását néhány helyen hangsúlyozni és egyértelműsíteni. Ez a vonulat létezik a disszertációban, de számos esetben háttérben marad. Holott a dolgozat adatai, meglátásai jól beleilleszkednek a Jagelló-korról folyó történelmi vizsgálódásokba.

A disszertációban gyakran fölmerülnek a Mohács-értelmezés jól ismert nézetrendszerei: Katasztrófa volt Mohács vagy elkerülhetetlen szükségszerűség, nemzeti szégyen vagy a helytállás példája. Ki a hibás? A Habsburgok, a főrendek vagy csak maga Szapolyai János? Megnevezhetők-e egyáltalán a bűnösök? Vannak-e egyáltalán bűnösök? És a sor folytatható. Egyes képek vagy képtípusok a szerző meglátása szerint jól illeszkednek egyik vagy másik felfogáshoz. Ezek az eszmetörténeti keretek akár szélesíthetők is lehetnek. Tulajdonképpen a 20. század második felében kibontakozó, és hosszan elnyúló Mohács-vita is ezek körül a kérdések körül folyt, és a közelmúlt tudományos megközelítéseiből sem hiányoznak ezek a szempontok. A képi ábrázolások egyes elemei jól illusztrálhatnák a Mohácsról folyó történelmi vitákban újra meg újra kiépülő szellemi csapdákat.

Már a véleményformáló 16. századi értelmiségiek az ország sorsát gyökeresen átalakító folyamatok kezdeteként látták a mohácsi csatát. Bornemisza Péter, majd Pázmány Péter – egymással sokban ellenkezve – de mégis mindketten Jeruzsálem pusztulásához hasonló isteni büntetésként értelmezték a mohácsi vést. Ezt a fontos problémát maga Papp Júlia is kitűnően megfogalmazza a dolgozat 104. oldalán. Érdekes lenne az ábrázolások szintjén is megmutatni

(ha lehet), hogy ez az alapján véve teológiai megközelítés hogyan befolyásolta a disszertáció által oly behatóan elemzett 19. századi nemzethalál-toposzt, és ezen belül Mohácsot.

Szintén Pázmány Péter volt az, aki már igen korán összefüggést látott a mohácsi vész és a kibontakozó reformáció között, az előbbit az utóbbival magyarázva. Papp Júlia is említi ennek a katolikus értelmezésnek a fonákját: a Habsburg Máriával, II. Lajos király özvegyével rokonszenvező Luther Márton protestáns Mohács-képét. A reformáció szemléletében Mohács a bűnök büntetése volt, míg a katolicizmuséban a hittől való elszakadásé. Összességében érdekes lenne látni, miként épül be a Mohács-ábrázolásokba a reformáció problematikája. Az anyag természetéből fakadóan sokkal nagyobb hangsúly esik a dolgozatban a katolikus és egyben Habsburg-orientált felfogásra. De a közelmúlt reformációkutatásának eredményei megmutatták, hogy a kérdésnek van egy vizuálisan megragadható protestáns oldala is. Hasonlóképpen létezik Mohácsnak egy erősen Habsburg-ellenes megközelítése. Ez nagyszerűen kidomborodik a dolgozatnak a 19. századi nemzeti romantikában megszorodó Mohács-ábrázolásokról szóló részeiben. Érdemes lenne látni, hogy ezek az eszmék hogyan alapozódtak meg a Jagelló-kor és azt követő „zord idők” nemesi-nemzeti mozgalmaiban. Rendkívül hosszú, századokon átívelő folyamatokról szól a könyv. Az olvasó néha zavarban van, hiszen a 16. századi és a 19. századi művészet céljai, eszközei és formái rendkívül eltérőek. A kapcsolat régi és új közt mégis fennáll. Általában véve a dolgozat nagyszerűen illeszkedik a Jagelló-kor kultúráját az utóbbi évtizedekben erősen átrajzoló művészettörténeti és történelmi trendekbe. Mindazonáltal mindmáig sok a tisztázatlan kérdés a Jagelló-kor vonatkozásában, noha köztudomású, hogy ez az időszak hosszú évszázadokra meghatározta az ország sorsát, tehát semmi sem lényegtelen, ami ekkor történt.

Hasonló koncepcionális kérdés a sokszor előkerülő negatív török-képet némiképp árnyaló – és persze sokkal halványabb – pozitív török-kép bonyolult kérdésköre. Papp Júlia reflektál az ide tartozó legújabb szakirodalomra, de úgy érzem, hogy itt még akadhatnak olyan további szempontok, amelyek segíthetnek világosabbá tenni a disszertáció egyes pontjait. Leginkább a francia udvar magbízásából az Oszmán Birodalom viszonyait kutató zseniális orientalista, a könyvben többször is említett Guillaume Postel életművéről születtek izgalmas, új szempontokat érvényesítő publikációk. Általában véve az Oszmán–Habsburg-konfrontációnak a francia–Habsburg-szembenállás által is meghatározott szemlélete sokat segíthetne a könyvben felmerülő kérdések még mélyebb tisztázásában.

A koncepcionális kérdések után néhány strukturális kérdést vetek fel. A dolgozat két fő részből áll. Az első a tényleges Mohács-ábrázolásokat tárgyalja, a második rész II. Lajos képi ábrázolásairól szól. Az egész disszertációhoz tartozik – mintegy bevezetésként – egy hetvenoldalas tanulmány *Sokszorosított grafikák a propaganda és az ismeretterjesztés szolgálatában* címmel. A mű tehát voltaképpen nem is kettő, hanem három fő részből áll. Ezeknek a részeknek az összefüggése azonban nem teljesen szoros. A bevezetés nem minden tekintetben annak a bevezetése, amiről az egész mű szól. Az első hetven oldal voltaképpen az oszmán–keresztény szembenállás vizuális megjelenítésének egyetemes történetét foglalja össze. Éppen ezért rendkívüli alapossága ellenére – a dolog természete szerint – kevésbé tud átfogó lenni, mint a következő két nagy rész. A feldolgozott szakirodalom arányai a német kutatásban felgyűlt ismeretek túlsúlyát mutatják, noha a szerző odafigyel az angol és francia feldolgozásokra is, de kevesebb mértékig. Az oszmán ábrázolások kutatásának bemutatása pedig – olybá tűnik – leginkább csak az 1960-as–70-es évek feldolgozásaira támaszkodik. Ezen a téren – a könyv nyomtatott változatában – mindenképp érdemes lenne nyitni a legújabb,

naponta bővülő, igen gazdag angol nyelvű szakirodalom felé. A bevezetőt leszámítva a disszertáció két fő része strukturálisan szorosabb egységet képez. Természetes mégis, hogy II. Lajos mohácsi csatát megelőző ábrázolásai nem illeszthetők be a mohácsi csataképi reprezentációjába. Itt mégis megtalálja a disszerens azt a nagyon fontos vonatkozási pontot, amely átlendíti az olvasót a problémán. Egész pontosan arra gondolok, hogy a II. Lajosról még életében készült ábrázolások a Habsburgok és Jagellók dinasztikus kapcsolatait értelmezik. Nevezetesen a képek jelentős része kapcsolódik a nevezetes 1515-ös kettős eljegyzéshez Habsburg Ferdinánd és Jagelló Anna, valamint II. Lajos és Habsburg Mária között. Ily módon a Lajos életében készült ábrázolások voltaképpen anticipálják azokat a történéseket, amelyek a mohácsi vész után következtek be, de amelyek nemcsak a háborús katasztrófának, hanem a jóval korábbi Habsburg–Jagelló örökösödési és házassági szerződéseknél voltak köszönhetőek. Az ilyen összefüggések erősítése még koherensebbé teheti az egész monográfiát.

Lássunk most néhány olyan konkrétumot, amelyek esetleg kiegészíthetők vagy pontosíthatók lesznek egy későbbi monográfiában.

A könyvben többször előkerül a korai orientalizálás, az európai művészetben feltűnő törökös motívumok kérdésköre. Rendkívül bonyolult probléma ez. Sok esetben semmiféle konkrét oszmán–keresztény érintkezés vagy kultúrhatás nem áll ezek mögött a divatok mögött. Gerelyes Ibolya kutatásaiból (is) tudjuk, hogy sok esetben még a hódoltsági magyar művészetben jelentkező orientalizáló motívumok – például a keleties 16. századi debreceni nyomdádíszek – sem török eredetűek, valójában Nyugat-Európából származnak.

Papp Júlia megemlíti egy különös elveszett műtárgyat, II. Szülejmán szultán 1532-ben készült pazar sisak-koronáját. A nem mindennapi fejék készítésének történetét és ikonográfiai programját Gülru Necipoğlu nemzetközi hírű török művészettörténész Magyarországon nem vagy alig ismert kutatásai fedték fel. Az 50 gyémánttal, 47 rubinttal, 27 smaragddal, 49 igazgyönggyel és egy óriás türkizzel díszített sisak-koronáért 144 400 dukátot fizetett a török császári kincstár a velencei ékszerészeknek. A roppant méretű és gazdagságú uralkodói fejék minden más nemzet és hatalom koronáját igyekezett felülmúlni szépségben és dicsőségben. Négy ráillesztett koronája egyértelmű utalás volt arra, hogy a Hódító Mohamed által megszerzett három koronához csakhamar egy újabb korona társulhat. A fejdísz formája egyértelmű és együttes célzást tartalmazott mind a pápai tiarára, mind német-római császár mitra-koronájára. A velencei gyártmányú oszmán sisak-korona jelentős szerepet kapott azokon az ókori mintára megrendezett diadalmeneteken, amelyeket Bécs felé tartva Kőszegig minden nagyobb városban megrendeztek I. Szülejmán szultán számára. Az iszlám hagyományokkal összeegyeztethetetlen reneszánsz szultáni fejék egész művészeti programja Alvise Grittitől, Magyarország velencei származású, oszmán szolgálatban álló kormányzójától származott.

A dolgozatban szerepet kap a Habsburg-követség tagjaként Verancsics Antallal együtt Konstantinápolyban járt jelentős dán festő és grafikus életműve is. Érdeemes megemlíteni, hogy Lorck élvonalbeli vizuális megfogalmazója volt az oszmán főváros antik örökségének. Lorck Isztambul panorámáját ábrázoló, Leidenben őrzött tollrajzán sajátosan torz szimbolikus perspektívát alkalmaz. Egy szintre emeli a szülejmáni Şehzade épületkomplexumát a képen megjelenő római vízvezetékkel és toronnyal. Lorck ezzel éppen azt a reneszánsz üzenetet közvetíti, amit Papp Júlia is hangsúlyoz: Isztambul valójában a második Róma. Sajátos – ellenkező – módon ugyanezt a propagandát az oszmánok is magukévá tették, ők is Róma örökösének tartották magukat. Ezt az egymással vetekedő birodalmi propagandaháborút a

szóban forgó követségen szintén résztvevő híres flamand diplomata, a Papp Júlia által többször idézett Ogier Ghislain de Busbecq fogalmazta meg a legszínvonalasabban *Török levelek* című könyvében.

A könyv nagy hangsúlyt helyez a történelmi toposzokra és szimbólumokra. Ezek közt Mohács kapcsán igen gyakran előkerülnek a király halálával végződő csatavesztések. Ezek sok más nemzetnél is afféle nemzethalálhoz vezettek – jóval azelőtt, hogysen Herder erről értekezett volna. Érdemes itt megemlíteni a Merész Károly számára halálos kimenetelű 1477-es nancyi csatát, amely egyben Burgundia vesztét is okozta. Említhetjük még a skótok és az angolok Flodden mellett, 1513-ban vívott csatáját is, amely VIII. Henrik angol király győzelmével és 10 000 skót halálával végződött. A csatában IV. Jakab skót király is odaveszett, egyúttal az önálló Skóciának is örökre vége szakadt.

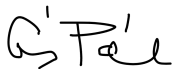
Ha pedig VIII. Henriket megemlégtük, beszéljünk arról a királyi ékszerről is, amely nemrégén került elő Birmingham környékén – szerencsés kincskeresők jóvoltából. Egy rendkívüli műgonddal elkészített aranszívrről van szó a hozzá tartozó aranylánccal. A szív egykor VIII. Henriké volt. Hátoldalán egy HK monogram látszik, ami a király Aragóniai Katalin iránt érzett forró szerelmét volt hivatva kifejezni. Elöl az aragóniai pomagránát és a Tudor rózsa egymásba fonódó képe látszik, a francia felirat olyasmit jelent, hogy „örökké együtt”. Ez a szív funkcióját és talán formáját tekintve a párja lehet annak az elveszett aranszívnek, amelyet „Mohács özvegye”, Habsburg Mária emleget a végrendeletében, és amely a disszertációban is szerepel. Lajos és Mária aranszíve hasonló dinasztikus összefonódást fejezett ki, mint Henriké és Kataliné. Mindkettő lehetett jegyajándék is, és akár mindkettő mögött sejthetünk Habsburg megrendelöt. A Lajos király 1526-ba bekövetkezett halála után kegyelettel őrizgetett aranytárgyról Mária úgy rendelkezett, hogy az ő holta után olvassák be, és értékét osszák szét a szegények között. Megkockáztatnám a feltevést, hogy ebben a gesztusban Mária királyné protestantizmushoz húzó érzelmeit is fel lehet ismerni.

Végül Dobozi Mihály és hitvesének megindító, tragikus történetét említem meg. A legenda szerint a mohácsi csatát követő idők küzdelmei során Dobozi és szép felesége a törökök elől lovon menekültek. Mikor a törökök beérték őket, a bátor nő maga kérte férjét, hogy ölje meg őt, nehogy erőszakot tegyenek rajta. Dobozi leszúrta a nőt, és nem sokra rá maga is a törökök áldozata lett. Az évszázadokon – a 16. századi történetíróktól Kosztolányi Dezső *Pacsirtájáig* átívelő, Mohácshoz kapcsolódó, számtalan képen megörökített toposz tárgytörténetét példás alaposággal feltárja a disszertáció. Annyit lehet hozzá tenni, hogy nyilvánvalóan antikizáló, 16. századi humanista narratíváról van szó. A történet tehát nem véletlenül hasonlít a római történelemből ismert hősnők bátor önfeláldozására: miként a Bánk bán-mese Bonfini alkotása, úgy Dobozi legendáját is magyar humanisták hívták életre, antik mintára.

A disszertáció hatalmas terjedelme ellenére szinte hibátlan, elütést, rossz fogalmazást alig találni benne. 100 oldalas „válogatott” bibliográfiája lehengetlő. Formai szempontból annyi kifogásolható csak, ami más művészettörténészeknél is furcsán szembeötlő: a betűhűség túlzottan következetes alkalmazása. Ennek – szerintem – csak eredeti, kora újkori dokumentumok esetében van funkciója, értelme. A 19. századi szakirodalom esetében ez fölösleges. Szerintem szakítani kellene ezzel a gyakorlattal, semmi szükség rá, hogy 19. századi szövegeket betűhűen idézzünk. Hiszen Petőfit, Aranyt sem így adjuk ki.

Papp Júlia disszertációja a mohácsi csata és II. Lajos király ábrázolásainak teljes körű, nagyon alapos művészettörténeti feldolgozása. Példaértékűen alkalmazza az interdiszciplináris módszereket. A könyv a szakma nagy nyeresége, kifogyhatatlan tárháza a fontos adatoknak, és számos újdonsággal szolgál nemcsak a szakmabelieknek, hanem a magyar művelődés iránt érdeklődő szélesebb közönségnek is. A disszertáció minden tekintetben megfelel az MTA elvárásainak, a doktori cím odaítélését feltétel nélkül támogatom.

Budapest, 2024. 01. 15.

Ács Pál DSc